

Hazánkat Érdeklő Külföldi Szemle.

ÁRPÁD-HÁZBELI SZENT ERZSÉBET IMÁDSÁGOS KÖNYVEI CIVIDALEBAN.

Közli: **Fraknoi Vilmos.**

Azon pazar és nemes izlésről tanuskodó fényűzés, melyet a középkori könyvdiszítők művein, napjaink előhaladott technikájának eredményei mellett is, bámulattal szemlélünk, — leginkább az egyház használatára és az előkelő egyének magán ájtatossági céljaira készült könyveken talált tért.

Gazdagon diszített mise- és imádságos-könyvekben a nyugat-európai könyvtárak rendszerint gazdagok. Hazánk szintén nem egy missálét és antiphonálét mutathat föl, a melyekre büszkék lehetünk. De Magyarországon használt, nagyobb műbecsű imádságos könyveket alig egyet, kettőt találunk.

A »Könyv-Szemle« 1880-ik évi kötetében rövid ismertetését adta Gertrud királyné — II. Endre neje, — thüringiai szent Erzsébet — II. Endre leánya — és Margit herczegnő — Nagy Lajos arája — imakönyveinek, a melyek közül a két elsőt a friauli társas-káptalan Cividaleban, az utolsót a szent Ágoston-rendje Sanct-Florianban őrizi. Mind a háromról külföldi írók közöltek leírásokat; de magyar szakférfnű még nem vizsgálta meg azokat.

E miatt, mikor a jelen év ápril havában Rómába vezetett útam, nem mulaszthatám el, Udinéből a másfél órai távolságban fekvő Cividaleba (az ősrégi Forum Julii) letérni, hol a káptalan ritka gazdagságu kincstárában, — mely a VI. századtól mutat föl kéziratokat, elefántcsont könyvtáblákat, nagyértékű ereklyetartókat — a ránk nézve e kiváló érdeklővel bíró két kéziratot megszemléljem és pontos leírását vegyem.

I.

A *Psalterium Gertrudis* elnevezés alatt ismert imádságos könyv fényesen kiállított hártya-kézirat. Magassága 24, szélessége 18 cm., 225 levelet tartalmaz.

Egészen magánviseli a karolingi kor könyvirásának és könyvfestésének, a bizanci befolyásra emlékeztető jellemét, a mely még a X. század kézírataiban is uralkodó. Helylyel-közzel egyes üresen hagyott lapokat később töltöttek be.

Az első hat levelet a szokásos egyházi naptár foglalja el, arany-betűkkel írva.

A 8. l. az imádságos könyvet kép nyitja meg, mely szent Pétert ábrázolja; előtte dúsan öltözött fejedelmi férfi és hölgy állanak.

A 16—18. ll. három kép: Krisztus születése, — Krisztus a keresztfán, — Krisztus trónon ülve.

A 30—31. ll. bíbor alapra festett két kép. Az egyik lapon világi főúr a mint könyvet nyújt a másik lapon trónon ülő főpapnak. Értelmét e fölirat magyarázza: »Donum fert Ruodprecht. Quod Presul suscipit Egbert.« T. i., hogy ezen imádságos könyvet Ruodprecht ajándéku ajánlja föl Egbert püspöknek. Alig lehet kétség az iránt, hogy ez azon Egbert, a ki 979—993 között kormányozta a trieri püspökséget.

A 34—35. ll. ismét bíbor alapra festett két alak: trónon ülő érsek és szent Péter. Ezen felirattal: Qui Tibi dat munus Dele sibi Petre reatus.

A 38. l. Dávid király képe.

A 39. lapot egészen elfoglalja a fényesen kiállított B kezdő betű. (Beatus vir . . .)

A 40. levélen kezdődnek a zsoltaérok, melyek a 355. lev. végződnek; díszes initialékkal és lapszélekkkel ékeskedve.

Közben 15 lev. egészen a trónon ülő szűz Mária és egyes szentek képei foglalnak el, a következő sorrendben: szt. Eucharis, Valerius, Maternus, Agricius, Maximinus, Paulinus, Nicetus, Marcus, Felix, Modualdus, Luitininus, Legontius, Magnericus, Abrungulus. Mindannyian trieri püspökök; a mi kétségtelessé teszi, hogy a könyv a trieri egyház számára készült.

A 356—449. leveleken: a Te Deum, Mi atyánk, Hiszek egy,

apostoli hitvallás, Mindszentelek litániája, gyónási és egyéb imádságok.

Mint főntebb említém, az imádságos könyv készítésénél üres lapokat hagytak imádságok beírására. Azokat egy XII. vagy XIII. századbéli kéz használta föl.

A 9—15. leveleken fordulnak elő ily imádságok, a melyekben egy Gertrud nevű fejedelemnő imádkozik magáért és Péter nevű fiáért. P. o.:

»Intercede pro me famula tua gertruda... Exaudi me miseram pro petro ad te clamantem... pro petro filio meo unico et exercitu suo...«

Ki volt ez a Gertrud, azt a rendelkezésünkre álló segéd-munkákból nem deríthettük föl. A kézirat egyik ismertetője »Trieri Gertrudnak« nevezi őt.¹⁾ Az azonban kétségtelen, hogy nem lehet a meráni Gertrud, II. Endre neje, minthogy annak Péter nevű fia nem volt.

Azon föltevés tehát, hogy ezen könyv meráni Gertrud birtokában lett volna, magában a könyvben nem talál alapot.

De igenis valószínű, hogy a kéziratnak a XII. sz. magyar birtokosa volt. Utal erre a naptár egyik helye. Augusztus 20-án ugyanis a naptárban szent Porfirius neve fordul elő. E mellé a későbbi kéz oda írta: »Stephani regis in pannonia.« Az »in Pannonia« kifejezésből azt is lehetne következtetni, hogy az, a ki ezt írta vagy iratta, nem Magyarország területén tartózkodott.

És ez nem más, mint szent Erzsébet hercegaszszony, a kinek ajándékából jött a kézirat a friauli káptalan birtokába, a mint azt a következő (részben olvashatlan) jegyzet hirdeti: Sancte Elisabethe Ungarie Regis filie Landgravii Ducis Turringie coniugis munus quod cum hortatu Pertoldi Patriarche Aquileciensis eius... singulari in Deum... dedit honestissimo Canonicorum Foroiuliensi Collegio iam pridem eius in orando assiduitatem cum pietate coniunctam...«

Berthold aquilejai patriárka, a kinek kérésére szent Erzsébet a könyvet a friauli káptalannak ajándékozta, nem más,

¹⁾ V. ö. Valentinelli közleményét. Archiv für Österr. Geschichtsforschung. XVIII. 142. l.

mint meráni Gertrud testvére, tehát Erzsébet nagybátyja, a ki egy ideig a kalocsai érseki széket bírta és a kit a friauli káptalan legnagyobb jötevője gyanánt tisztel. A kézirat kötése új.

II.

S z e n t E r z s é b e t herczegasszony imádságos könyve az előbbinél nem kevésbé fényes és értékes kézirat. Kis negyedréti alakja van. Magassága 23 cm., szélessége 17 cm. 172 (új lapszámozással ellátott) levelet tartalmaz.

A XIII. század elején készült. A könyvirás és festés technikája már egészen a középkori német jellemet viseli magán, mely szakított a bizanci hagyományokkal. Helylyel-közzel az üres lapokra egy más kéz, mint a mely a könyvet — kétségkívül Németországban — előállítá, de szintén a XIII. század elején, írt imákat.

Ez utóbbi kéztől ered a kézirat legelején egy meghatóan szép imádság, mely így kezdődik: »Aue principium mee creacionis, Aue uiaticum mee peregrinacionis.«

A 2—13. leveleket a naptár foglalja el. Mindegyik lap felső részét és jobb oldalát arany alapra festett képek foglalják el, úgy, hogy a naptárnak csak a lap kis része van föntartva. A képek tárgya vonatkozásban áll az illető hónappal. Például januárban: szent István első vértanú és szent Sebestyén; februárban: Krisztus átadja sz. Péternek a kulcsokat.

Megemlítendő, hogy augusztus 20-ika üresen áll; a mi kétségtelenné teszi, hogy a könyv nem készült magyarországi használatra.

A 14., 15. és 18. lev. van a későbbi kéz által beírt imádság. Felirata német: »Dies gebet sol man sprechen so nach dem ecce agnus Dei.« — Az imádságban a következő nevezetes hely fordul elő:

»Commendo famulum tuum H e r m a n n u m . . . quamuis multis criminibus et peccatis irretitum, tamen a te creatum . . . me quoque peccatricem exaudi pro seruo tuo hermanno.«

Ez a Hermann a kiről itt a szó van, nem más, mint I. H e r m a n n thüringiai tartomány gróf, a ki 1181—1216. uralkodott,

és atyja vala Lajos grófnak, Erzsébetünk férjének. Az imádság pedig és az imádságos könyv készült második neje Zsófia bajor hercegnő számára.

A 19, 22, 23, 26, 27. lev. üresen maradtak. Arra voltak szánva, hogy a későbbi birtokosok saját tetszésök szerint imákat irassanak be.

A 16, 17, 20, 21, 24 és 25-ik lev. mindegyike két részre van osztva. Mindegyik rész arany alapon miniature-képet tüntet fel, mely egy egy jelenetet ábrázol Jézus életéből.

A 28. lapot egészen egy nagyszerű initialis (B betű, *Beatus vir*) foglalja el. Diszítványeiben emberi és állati alakok. — Egyik szögletben Dávid király foglal helyet.

A 29—115, 118—142, 144—172, 206—231, 240—261, 264—275, 277—295, 297—312. levelekre zsoltárok vannak írva; sok díszes kezdőbetűvel és remek lapszédiszítványekkel

A 116. lapot egészen igénybe veszi Szűz Mária, a mint trónon ülve, ülében tartja a Megváltót. Trónja zsámolyánál: Dávid és Salamon.

A 117. lev. ismét nagyszerű kezdő betű, (*Q . . . Quid gloriamini . . .*) melyet sárkány hord.

A 143. lev. felső felében szent Péter a vizen járva; alsó felében S. kezdőbetű.

A 173. lev. felső felében: József, a mint a kútba vetik; alsó felében E kezdőbetű.

A 204. lev. felső felében: Krisztus és Magdolna; alsó felében: a pharisaeus és publicánus.

A 205. l. D. kezdőbetű.

A 232. lev. felső részében: A b. Szűz koronázása; alsó részében: a b. Szűz halála.

A 238. lev.: A zsidók Egyiptomban, — Pharaó a vörös tengerben.

A 262. l. Mária és Mártha, — Lázár feltámasztása.

A 276. l. A zsidók a babilonai fogságban. — A zsidók siralma.

A 295. lev. Dávid a trónon ülve, körülötte zenészekből, akik mindenféle hangszereken játszanak, trombitások, hegedűsök, orgonás, harangjáték.

A 313. lev. a babilonai ifjak a kemenczében.

A 315. l. Sz. Ágoston és sz. Ambrus. Itt kezdődik a Te Deum.

A 318. l. Krisztus, szájában kard, trónon ülve; alatta: pápák, püspökök, királyok. (Az utolsó ítélet képe.)

A 319—326. l. Pro defunctis Vespere.

A 327. l. Sz. Szilveszter vitatkozása a pharisaeusokkal. Itt kezdődik a sz. Athanáz hitvallása.

A 332. l. Szent Háromság képe. Alatta templom, melynek jobbán férfi, balján nő-alak; a következő aláírással: *Hermanlantgrav — Sophia*.

A 333—339. levelken a Minden Szentek litániája. Mind-egyik lapot fényes miniature-keret veszi körül, angyalokkal, szentekkel. Az utolsó lap alján öt alak látható, a következő aláírásokkal: *Hermanlantgrav, — Luearch(?) — Hildegart, — Sophia*. Az ötödik alak alatt nincs név.

A 340. levélen három imádság: *Generalis oracio — Pro amicis — Pro peccatis*.

A 341. l. *Magnificat . . .*

A 342. l. *Nunc dimittis . . .* A lap alsó felében: *Simeon* a templomban.

A 343. lap felső részében két kép: Asszony imába elmerrülve és ugyanaz szegényeket ruházva; alsó részében: szent Gergely és szent Péter.

A kézirat megőrizte régi kötését. A felső tábla közepén bronz-lapra elhelyezett, barna csontból faragott feszület, melyet angyalok és szentek környeznek; alatta a legyőzött zsinagóga és a diadalmas egyház jelképei. A faragványokat ezüst keret veszi körül, niello diszítésekkel és hat intarsia-arany körrel, melyekben az evangelisták jelvényei, Agnus Dei és egy püspök képe látható. Az alsó táblán szintén bronz alapon, csontból remekül faragott oroszlány és sárkány; niello diszítések, hat intarsia: oroszlány griffek. A könyvet két ezüst csatt tartja össze. Háta új, selyemmel borítva.

A codex provenientájára világot vet a 2. lap aljára, XIII. századbéli betűkkel írt feljegyzés: *Sancte Elisabethe Lantgrauii Ducis Thuringie coniugis munus sub a. MCCXX.*«

Az írás elhalványodott, nehezen olvasható.

Egyáltalán nem valószínű, hogy Erzsébet, férje anyjának imádságos könyvét használta és később anyai nagybátyjának, Berthold patriarkának ajándékozta, a ki által juthatott Cividaleba.